

ШЛЯХИ ВПЛИВУ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА СТИЛЬ ВИХОВАННЯ В РОДИНІ

WAYS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS' INFLUENCE ON THE STYLE OF UPBRINGING IN THE FAMILY

Стаття присвячена одній з актуальних проблем взаємодії школи і родини – реалізації впливу закладів загальної середньої освіти на стиль виховання в сім'ї. Зокрема, визначено і розкрито шляхи означеного впливу, які пов'язані з підготовкою майбутніх учителів до співпраці з родиною; просвітництвом педагогів закладів загальної середньої освіти серед батьків; проведенням для старшокласників виховних заходів, спрямованих на усвідомлення учнями цінності демократичної родини, психологічно комфортної для усіх її членів; співробітництвом закладів загальної середньої освіти з організаціями, які здійснюють соціально-педагогічний патронат. При висвітленні першого зі шляхів основну увагу зосереджено на проблемі формування мотивації студентів до взаємодії з сім'єю в процесі майбутньої професійної діяльності, на основі вивчення навчальних програм Волинського національного університету імені Лесі Українки, Житомирського державного університету імені Івана Франка, Ізмайльського державного гуманітарного університету, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка та інших закладів вищої освіти України визначено обсяг підготовки майбутніх учителів до співпраці з родиною. Обґрунтовуючи доцільність просвітницької діяльності учителів школи серед батьків, розглянуто досвід В. Сухомлинського, потенціал педагогіки партнерства, основні організаційні форми роботи з родиною. Розкриваючи виховну роботу зі старшокласниками, орієнтовану на усвідомлення учнями цінності демократичної родини, акцентовано на значенні для учнів інституту шлюбу, сім'ї та батьківства, моральних засад виховання в родині, проаналізовано ефективність застосування різноманітних форм виховної роботи. При висвітленні співробітництва закладів загальної середньої освіти з організаціями, які здійснюють соціально-педагогічний патронат, представлено його суть та функції.

У статті також запропоновано авторське визначення стилю сімейного виховання, представлено найбільш змістовну та обґрунтовану класифікацію означених стилів.

Ключові слова: батьки, заклад загальної середньої освіти, підготовка майбутніх учи-

телів, родина, стиль сімейного виховання, учень, учитель.

The article is devoted to one of the topical issues of interaction between school and family – the influence of institutions of general secondary education on the style of upbringing in the family. The authors identify and reveal the ways of this influence, which are related to the training of future teachers to cooperate with families; education of teachers of general secondary education institutions among parents; conducting educational activities for high school students aimed at making them aware of the value of a democratic family, psychologically comfortable for all its members; cooperation of general secondary education institutions with organisations providing social and pedagogical patronage. Covering the first of the ways, the main attention is focused on the problem of forming students' motivation to interact with the family in the process of future professional activity. Based on the study of the curricula of Lesya Ukrainka Volyn National University, Zhytomyr Ivan Franko State University, Izmail State University of Humanities, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, the scope of future teachers training to work with families was determined. The article substantiates the expediency of schoolteachers' educational activities among parents, and considers the experience of V. Sukhomlynskyi, the potential of partnership pedagogy, and the main organisational forms of work with families. Describing the educational work with high school students, focused on students' awareness of the value of a democratic family, the authors emphasise the importance of the institution of marriage, family and parenthood for students, the moral foundations of family upbringing, and analyses the effectiveness of various forms of educational work. The article describes the cooperation of general secondary education institutions with organisations providing social and pedagogical patronage, and presents its essence and functions.

The article also offers the authors' own definition of family upbringing style, presents the most meaningful and reasonable classification of these styles.

Key words: parents, general secondary education institution, training of future teachers, family, family upbringing style, student, teacher.

УДК 37.018.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.2.35>

Твердохліб Т.С.,

докт. пед. наук,
доцент кафедри освітології
та інноваційної педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Мажуга А.В.,

студентка II курсу факультету мистецтв
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Взаємодія школи і родини – важлива і складна проблема сьогодення. Сучасні батьки часто шукають відповіді на питання щодо виховання своїх дітей у контенті, який пропонується засобами масової інформації, звертаються до різноманітних соціальних служб та центрів, державних і громадських організацій, які націлені на сприяння покращенню

мікроклімату в сім'ї. Водночас найбільш продуктивно взаємодіяти з батьками і надати їм кваліфіковану допомогу можуть саме спеціалісти закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), адже ці фахівці мають психологічну та педагогічну освіту, знають їхніх дітей і часто контактують з ними. Важливо, щоб ЗЗСО співпрацювали з сім'ями, впливали на ставлення до дітей у родині, вибір методів, засобів

та форм виховання, тому авторами статті пропонуються конкретні шляхи впливу ЗЗСО на стиль виховання в родині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання взаємодії школи і родини завжди привертало увагу дослідників. Значення такої взаємодії для вирішення різноманітних проблем виховання особистості учня порушувалося в працях В. Бовсунівського (взаємодія школи та сім'ї в естетичному вихованні учнів), А. Колишкіної, С. Кондратюк (організація взаємодії школи і родини у формуванні екологічно орієнтованої поведінки здобувачів загальної середньої освіти), Л. Лендел, О. Товканець (взаємодія школи і сім'ї у попередженні девіантної поведінки школярів) та інших науковців. Партнерські відносини школи та родини в аспекті соціально-педагогічної діяльності стали предметом наукових розвідок вітчизняних (В. Безлюдна, Л. Віннікова, Л. Оліфіренко, С. Пальчевський, Т. Ціпан) та зарубіжних теоретиків (Ф. Бімак, Дж. Брунер, Дж. Л. Корнлі, Б. Саймон, К. Меп, Е. Трумбул, Н. Хілл та ін.). Виняткова роль взаємодії з батьками в забезпеченні сприятливих умов для навчання учнів початкової школи розкрита в дослідженнях Т. Алексєєнко, Н. Андрущенко, М. Бевзюк, О. Безлюдного, О. Гноєвської, Н. Дудник, Л. Назаренко, Т. Цуркан, О. Яструб та ін. Наукові пошуки О. Барвінського, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, І. Трубавіної та інших учених присвячені проблемі професійної підготовки майбутніх учителів до взаємодії з сім'ями молодших школярів. Водночас недостатньо дослідженими залишаються шляхи впливу закладів загальної середньої освіти на стиль виховання в родині.

Мета статті: визначити і розкрити шляхи впливу закладів загальної середньої освіти на стиль сімейного виховання.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на аналізі психолого-педагогічної літератури [4; 6] у дослідженні стиль сімейного виховання розуміємо як характерний для батьків регулярний, зазвичай системний, підхід до виховання дитини, що полягає у застосуванні певних методів, засобів, форм та міри впливу на дитину шляхом свого ставлення до неї та взаємодії з нею.

Найбільш змістовну та обґрунтовану класифікацію стилів батьківського/сімейного виховання пропонує О. Петрунько. Вона виділяє два чинники від яких відштовхуються при визначенні стилю виховання: 1) ставлення до дитини (довіра/недовіра, прийняття/неприйняття); 2) позиція щодо дитини (домінування, поступливість, партнерство). Залежно від того чи іншого поєднання цих показників можуть скластися наступні типи стилю сімейного виховання: авторитарний, гіперопікувальний, ліберальний (відсторонений), демократичний, безсистемний [10]. За умови, коли в родині панує стиль сімейного виховання, який не сприяє

розвитку дитини, ЗЗСО мають здійснювати корекційний вплив.

Один із шляхів впливу школи на стиль виховання в родині пов'язаний із формуванням мотивації до взаємодії з родиною і відповідною підготовкою майбутніх учителів у закладах вищої освіти (ЗВО) України. Це в перспективі посприє ефективнішому втручанню школи у родинне виховання, усвідомленню педагогами значущості самого сімейного виховання. ЗВО мають забезпечити донесення інформації про педагогічну сторону родинного життя та важливість психологічно та педагогічно правильного підходу батьків до формування особистості їхньої дитини. Таким чином, у майбутніх учителів має закріпитися установка щодо співпраці з батьками. Але це має бути не лише на «механічному» рівні, викладачі в університетах та/або інститутах мають подавати інформацію цікаво, з бажанням змотивувати, надихнути студентів, заради щасливого зростання дітей, заради успішних прийдешніх поколінь. У процесі мотивування студентів викладачі намагаються дати максимальну кількість «голих знань», часто без обґрунтування їх необхідності. Проте доцільно пояснити, яким чином ці знання знадобляться студентові в майбутньому, оскільки в іншому випадку буде втрачено зацікавленість предметом [5, с. 45]. Активне використання прикладів з особистого досвіду зроблять лекційні та семінарські заняття більш «живими», практичними, додадуть студентам корисних порад для майбутньої роботи. Н. Черняк у своєму дослідженні виділяє наступні умови, що впливають на формування позитивних мотивів у студентів до професійної освіти: професіоналізм викладача (бажання та вміння навчити); ставлення до студента як до компетентної особистості; сприяння самовизначенню і розвиток позитивних емоцій у здобувача освіти; організація навчання як процесу пізнання; стимулювання навчально-пізнавальної діяльності різними методами; визначення й усвідомлення цілей освіти (в тому числі й у перспективі); професійна спрямованість навчання; доступність змісту поданого навчального матеріалу; створення та "підкріплення" ситуації успіху для студентів, які невпевнені у своїх силах [12]. Тобто для успішної реалізації цього шляху впливу на формування стилю виховання в родині має бути результативна комунікація викладачів зі студентами, зацікавленість самих фахівців вищих навчальних закладів у передачі студентам ідеї значущості цієї проблеми.

Окрім того, щоб узагалі була можливість реалізації означеного шляху впливу на батьків майбутніми працівниками ЗЗСО, вищі заклади освіти мають підготувати та впроваджувати в навчальний процес навчальні програми, де буде хоча б порушується дана тема, якщо не сімейна педагогіка загалом. Так, до прикладу, ХНПУ імені

Г. С. Сковороди пропонує студентам розглянути різні питання щодо інституту сім'ї (зміст родинного виховання, сімейні цінності, етапи розвитку сім'ї, стилі батьківсько-дитячих відносин, методи виховання в родині, умови, за яких родинне виховання буде успішним, тощо) в темі «Суб'єкти виховання» курсу навчальної дисципліни «Загальна педагогіка» та тему «Педагогіка партнерства» навчального курсу «Провайдинг освітніх технологій». Викладачі ЦДПУ імені В. Винниченка в межах навчальної дисципліни «Загальна педагогіка» теж порушують проблеми взаємодії школи і сім'ї у виховання дітей та молоді (тема 25). А у ВНУ імені Л. Українки тему сімейного виховання вивчили на самоопрацювання. В деяких університетах для вивчення проблеми співпраці з батьками та загалом виховання в родині виокремили спеціальну дисципліну: в ЖДУ імені І. Франка – це «Теорія і методика співпраці з родинами», в ІДГУ та ЗНУ – це «Підготовка вчителя до роботи з батьками». Окрім того, сьогодні все частіше робиться акцент на викладанні педагогіки партнерства (ЛНУ імені І. Франка, ВНУ імені Л. Українки). Введення таких тем та окремих дисциплін підвищують значення питання виховання в родині в очах студентів. Наголошення викладачами ЗВО на необхідності регулярного спілкування учителів з батьками, здійсненні на них педагогічного впливу для покращення виховного процесу в родині матимуть практичні результати в майбутньому, коли випускники ЗВО почнуть вчителювати. Але варто пам'ятати й те, що студент як доросла людина, що в загальному має вже сформований світогляд, повинен самостійно усвідомити необхідність правильного психолого-педагогічного підходу в сім'ї і як майбутній вчитель вбачати необхідність відповідного впливу на батьків, тобто мати внутрішню самомотивацію та самостійну зацікавленість. А роль викладачів закладів вищої освіти має полягати в першу чергу в актуалізації даної теми, нагадуванні про багатогранність питання та збагачуванні студентів теоретичними та практичними (життєві приклади-ситуації) знаннями, що стимулюють до готовності партнерства в освітньому процесі.

Для ефективного впливу на стан виховання в родині вчителем повинен здійснюватися постійний контакт з батьками. Неможливо щось змінити, якщо не взаємодіяти з цим – ми маємо на увазі системну співпрацю з батьками, яка в перспективі забезпечить позитивні зміни у батьківському ставленні до дитини. Кваліфікований педагог має педагогічну та психологічну обізнаність щодо спілкування з дитиною, її вікових особливостей та врахування індивідуальних відмінностей учня. Цими знаннями йому слід ділитися з дорослими членами родини. Так, ще в радянські роки видатний український педагог В. Сухомлинський наголошував на необхідності того, щоб вчителі навчали

не лише дітей, а й батьків. Він створив систему педагогічного всеобучу для мам і тат у Павлиші, так званій «Батьківський університет». Коли потенційним школярам виповнювалося чотири роки, В. Сухомлинський запрошував їхніх батьків у спеціально створену для них школу, де упродовж двох років вироблялися спільні підходи до організації навчально-виховної роботи, учителі і батьки ставали справжніми однодумцями і партнерами [3, с. 33-34].

Аналіз досвіду організованої В. Сухомлинським Павлиської школи батьківської педагогіки значною мірою вплинув на визначення принципів діяльності Нової української школи. Вона була запроваджена освітньою реформою Міністерства освіти і науки України у 2018 році. Зокрема про вплив свідчить уведення принципу педагогіки партнерства, який є невід'ємною складовою в реалізації впливу на членів родини учня через співробітництво з ними [8]. Одним з важливих моментів педагогіки партнерства є педагогічна просвіта батьків, яка саме й впливає на психолого-педагогічну підготовку батьків. Вона може здійснюватися різноманітними шляхами, класичними й альтернативними, традиційними чи за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Це можуть бути лекторії, батьківські збори, тренінги, які проходять як «вживу», так і дистанційно. Такі форми взаємодії як вебінари, спеціалізовані електронні системи та платформи («Єдина школа»), групи в месенджерах та дописи в соцмережах та на сайтах здійснюються за допомогою сучасних цифрових засобів. А от батьківські дні, педагогічні практикуми та сумісні справи є набагато дієвішими за умови зустрічі в реальному місці у відповідний час. Готовність та ініціювання педагогами контактів з батьками є запорукою налагодження й підтримки довірливої партнерської взаємодії заради активної життєдіяльності дитини, що сприяє її різнобічному гармонійному розвитку. Класний керівник має порушувати теми, які стосуються взаємин у сім'ї, привертати увагу батьків до важливості правильного підходу до дитини, надавати педагогічні поради, організовувати опитування, щоб краще зрозуміти настрої батьків та їх готовність до співпраці, а також стимулювати їх до самостійної роботи над оптимізацією внутрішньо-сімейного мікроклімату [11, с. 187 – 188]. На нашу думку, ефективним буде хоча б часткове наслідування досвіду Павлиської школи, а саме побудова певної системної структурованої стратегії впливу на виховання в родині. До прикладу, написання річної програми для взаємодії з конкретним колективом батьків учнів як в межах класу, так і включно із загальношкільними заходами.

Особливо важливо вплинути на стиль виховання в неблагополучних сім'ях, де помітно прояви насилля та булінгу. Пострадянський простір

залишив за собою значну кількість психологічно та педагогічно необізнаних людей, які не надають значення стилю виховання своїх дітей, методам та засобам, а роблять це «на автопілоті». Така ситуація зумовлює необхідність проведення і корекційної, і профілактичної роботи, що може здійснюватися шляхом пропаганди: шкільні стенди та газети, публікації на сайтах шкіл та в соціальних мережах, а також вище згадані форми взаємодії [7, с. 408 – 409]. Освітні заклади повинні розповідати про взаємостосунки між батьками та дітьми, які характерні демократичному стилю виховання, наводити приклади зразкових сімей, де дитина розвивається гармонійно. Як бачимо, такий шлях впливу ЗЗСО на стиль виховання в родині, як просвітницька діяльність педагогів закладів загальної середньої освіти серед батьків є актуальним в Україні.

Необхідно не лише розв'язувати вже існуючі проблеми, а й попіклуватися про мінімізацію виникнення їх у майбутньому. Важливо, щоб у ЗЗСО про виховання дітей та стиль взаємостосунків в сім'ї загалом спілкувалися не лише з дорослими, а й із старшокласниками.

В. Кравець вважає, що готовність випускників шкіл до сімейного життя є системою сформованих стійких якостей особистості, необхідних для успішного створення та функціонування сім'ї. Ціннісні орієнтації розглядаються ним як регулятор поведінки особистості в сім'ї і показник готовності старшокласників до майбутнього сімейного життя [9, с. 87]. Школа має організовувати різноманітні виховні заходи, особливо для учнів старшого шкільного віку, щодо актуалізації цінності інституту шлюбу, сім'ї та батьківства, моральних засад виховання в родині. Слід робити акцент на ціннісних складових щасливого шлюбу та сім'ї, на взаєморозумінні та взаємоповазі, на важливості батьківства та любові до дітей.

До умов формування в старшокласників цінності сімейного життя віднесено такі: усвідомлення важливості та цінності створення сім'ї особисто для себе та загалом для суспільства; забезпечення виховного процесу актуальними для підлітка темами та питаннями, цікавими методами та формами реалізації (тренінги, які покликані впливати на духовно-ціннісний зміст життя молоді людини; поєднання інтерактивних, міжособистісно-зорієнтованих, розвивальних методик для досягнення виховної мети тощо). Окрім того, за умови педагогічно освічених і демократично налаштованих у виховному аспекті батьків здійснення впливу на формування сімейних цінностей у старшокласника буде легшим, змістовнішим та перспективнішим, адже буде відбуватися не лише в школі, а й у домашньому середовищі [9].

При взаємодії із учнями старших класів не варто проводити виховні заходи однотипно, краще використовувати якомога цікавіші форми роботи із

школярами (дебати, відкритий мікрофон, тренінг, квест, воркшоп, проект, зустріч з гостем, рольова гра та інші). Позитивним є обмін досвідом та знаннями між школярами: можна проводити заходи не лише в класі (виховна (класна) година), між парами та групами дітей, а й загальношкільні – між класами, між командами, «на паралелі». Украй захопливо для учнівської молоді буде залучення в ще більші дієства – міські громадські свята, змагання, квести, міжшкільні зустрічі, вечори спілкування тощо.

Як би це прикро не було, та ЗЗСО складно здійснювати вплив на родину самостійно і повноцінно, особливо за наявності неблагополучних сімей. В цьому випадку школи вдаються до співробітництва з іншими закладами, службами, організаціями, які можуть надати допомогу у виконанні певних соціально-педагогічних задач. Соціально-педагогічний патронат сім'ї – це система гуманітарних послуг і соціально-педагогічної роботи з батьками та дітьми, спрямованих на підтримку різних форм сімейного виховання, захист дитинства, пропаганду здорового способу життя і активізацію громади у створенні оптимальних умов для профілактики соціального сирітства, девіантної поведінки, бездоглядності й безпритульності дітей, насилля і злочинності, підвищення функції соціального контролю суспільства та виховного потенціалу сімей групи ризику і середовища їх проживання [13, с. 7]. Соціально-педагогічний патронат повинен реалізовувати такі функції, як: виховна (контроль за виховним процесом, стимуляція батьків до педагогічно правильного вибору методів, засобів і форм здійснення цього процесу), соціально-правова (формування компетентності в сім'ї щодо правових аспектів виконання батьківського обов'язку, прав і захисту батьків і дітей), соціально-реабілітаційна (зокрема стосується сімей, де хтось переніс фізичну чи психологічну травму, сімей, де є людина з обмеженими можливостями або серйозними хронічними хворобами, неблагополучних сімей), креативна (стимуляція різноманітності позитивного насичення життя сім'ї, зокрема того ж дозвілля). Відповідні соціальні та/або педагогічні працівники повинні здійснювати індивідуальний підхід до тієї чи іншої сім'ї, зважаючи на особливості їхньої проблеми, її рівня складності, а іноді й мати окремий підхід до кожного члена родини [1]. До числа організацій, які займаються цими питаннями, входять: центри соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді; центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями; соціальні центри матері та дитини; центри соціально-психологічної допомоги; телефон Довіри; неурядові організації (волонтерські, релігійні, вузьконаправлені, профілактичні) [2].

Висновки. Отже, ЗЗСО можуть і повинні впливати на формування стилю виховання в родині чотирма основними шляхами: формування мотивації до взаємодії з родиною і відповідна підготовка майбутніх учителів у ЗВО України; просвітницька діяльність педагогів закладів загальної середньої освіти серед батьків; проведення для старшокласників виховних заходів, спрямованих на усвідомлення учнями цінності демократичної психологічно комфортної родини для усіх її членів; співробітництво закладів загальної середньої освіти з організаціями, які здійснюють соціально-педагогічний патронат.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексєєнко Т. Ф. Концепція соціально-педагогічного патронату сучасної сім'ї (авторська). *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Психолого-педагогічна наука*. Ніжин, 2012. № 5. С. 7-13. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/20054556.pdf>
2. Бичук І. Організація соціально-педагогічної роботи з сім'ями в соціальних службах. *Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики*: колективна монографія. Луцьк: друкарня «Волиньполіграф», 2021. С. 113-131.
3. Герцюк Д. Серце віддане дітям (Штрихи до життєвого і творчого шляху українського педагога-гуманіста Василя Сухомлинського). *Василь Сухомлинський: наукові праці*. Львів: Бадікова Н. О., 2018. Вип. X. С. 28-37.
4. Замашкіна О. Д. Педагогіка сімейного виховання: навчальний посібник. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2016. 400 с.
5. Коваленко Н. П., Боброва Н. О., Ганчо О. В., Зачепило С. В. Мотивація студентів як запорука успішного професійного розвитку. *Медична освіта*. 2020. № 3. С. 43 – 48
6. Корнілова В. В. Стилі батьківського виховання як чинник морального розвитку дошкільнят. *Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка"*. Національний університет «Острозька академія», 2012. С. 41-45.
7. Мажуга А. В., Твердохліб Т. С. Роль ЗЗСО у попередженні та подоланні насильства та булінгу в родині. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті. Розділ II. Теорія і практика духовно-інтелектуального виховання і навчання*. Харків: ВННОТ, 2022. Вип. 4. С. 407-411.
8. Нова Українська школа: офіційний сайт. URL: <https://nus.org.ua/about/>
9. Павицька К. М. Формування у старшокласників цінностей сімейного життя. *Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах: монографія*. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. С. 84 – 100. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/77241385.pdf>
10. Петрунько О. В. Батьки і діти: типові помилки виховання. *Практичний психолог: дитячий садок*. 2014. № 4. С. 25-32.
11. Твердохліб Т. С., Мажуга А. В. Педагогіка партнерства в умовах дистанційного навчання: особливості роботи класного керівника з батьками. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків: Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 186 – 189.
12. Черняк Н. О. Формування мотивації студентів до навчання у ВНЗ. *Збірка наукових праць УПА. Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2013. URL: <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/handle/123456789/2618>
13. Шкуратенюк Г., Циганенко Г. Стилі батьківського ставлення: що може стати бар'єром у розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку? *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 33. С. 113-119.